

ANDRZEJ PIWOWAR – LUBLIN

ROLA I ZADANIA OJCA WOBEC JEGO POTOMSTWA ORAZ RELACJA Z NIM W ŚWIETLE STAROTESTAMENTALNEJ LITERATURY MĄDROŚCIOWEJ

Niewątpliwie w społeczności czasów Starego Testamentu ojciec był główną postacią każdej rodziny¹, którą określano w odniesieniu do niego jako בֵּית־אָב

KS. ANDRZEJ PIWOWAR – ur. w 1970, prezbiter archidiecezji warmińskiej, doktor habilitowany nauk teologicznych. Studiował pod kierunkiem prof. Maurice’a Gilberta SJ na Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie (licencjat 2001) i Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim (doktorat 2006). Jest adiunktem w Katedrze Egzegezy Ksiąg Historycznych, Prorockich i Sapiencjalnych Instytutu Nauk Biblijnych KUL oraz wykładowcą języka greckiego Nowego Testamentu. Prowadzi badania nad księgami mądrościowymi Starego Testamentu, a w sposób szczególny nad *Księgą Mądrości Syracha*. Ostatnio opublikował trzypiętomową *Analizę składniową greckiego tekstu Ewangelii według św. Marka* (Biblia Lublinensia 1-3), Lublin 2021 oraz dwutomowy podręcznik do nauki biblijnego języka greckiego *Język grecki Nowego Testamentu* (Materiały Pomocnicze do Wykładów z Biblistyki 15-16), Lublin 2022. ORCID: 0000-0001-9316-1791. Kontakt: andrzej.piwowar@kul.pl.

1. „Prześledzenie zawartego w Biblii obrazu ojca umożliwia poznanie biblijnej teologii w mikro-skali (...) Jednakże już na początku należy zauważyć, że nie ma w Piśmie Świętym rozwiniętego nauczania na temat ludzkiego ojcostwa lub związków łączących ojca z dziećmi. Co więcej, w Biblii nie ma zbyt wielu dobrych ojców, w istocie trudno znaleźć takiego, który przez całe swe życie byłby wzorem dla dzieci”, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, red. L. Ryken – J. C. Wilhoit – T. Longman III (Prymasowska Seria Biblijna), Warszawa 2003, s. 642.

(„dom ojca”)². Miała ona bowiem wyraźny i jednoznaczny charakter patriarchalny³. Pomimo iż to Prawo żydowskie było fundamentem funkcjonowania społeczności Narodu Wybranego, to jednak literatura mądrościowa⁴ znacznie więcej mówi nam na temat ojca niż sama Tora⁵.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja roli i zadań ojca w świetle nauczania mędrców starożytnego Izraela zawartych w księgach Starego Testamentu oraz ich ujęcie wzajemnej relacji rodzic – potomstwo. Aby zrealizować to zamierzenie, najpierw zostanie dokonana analiza występowania rzeczownika „ojciec” w księgach zaliczanych do tej części Biblii, a następnie syntetyczna prezentacja tekstów, w których jest mowa o rodzicu. W ten sposób będzie możliwe poznanie przesłania ksiąg sapiencjalnych Starego Testamentu odnoszącego się do zadań i roli ojca oraz ukazanie w ich świetle obustronnej relacji ojciec – potomstwo.

Niniejszy artykuł wypełnia lukę jaka istniała w biblijnej literaturze polskiej, w której brakowało syntetycznego przedstawienia roli i zadań ojca w rodzinie, a zwłaszcza wobec potomstwa.

1. Użycie i znaczenie rzeczownika „ojciec” (אב i πατήρ) w literaturze mądrościowej Starego Testamentu

Hebrajski rzeczownik אב („ojciec”)⁶ w *Księdze Koheleta* nie występuje, w *Księdze Hioba* pojawia się dziewięć razy, zaś w *Księdze Przysłów* dwadzieścia sześć razy⁷. Natomiast grecki odpowiednik tego hebrajskiego słowa πατήρ („ojciec”)

2. „Israel was a tribal society with three levels of kinship: the tribe (...); the clan (...); and the household (...) It was the last of these that had the greatest social importance for individual Israelites and in the organization of society (...) The term *bêt-’āb* (“father’s house”) points to the patriarchal nature of Israelite society” (C. J. H. Wright, „אב”, *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis* I [red. W. A. Van Gemeren] [Carlisle 1997], s. 219). Por. G. Quell, „πατήρ. B. The Father Concept in the Old Testament”, *Theological Dictionary of the New Testament* V, red. G. Kittel – G. Friedrich, Grand Rapids 1995, s. 961; H. Ringgren, „אב’ābh”, *Theological Dictionary of the Old Testament*, red. G. J. Botterewck – H. Ringgren, Grand Rapids 1997, s. 8-10; R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, Poznań 2004, s. 30.
3. Zob. de Vaux, *Instytucje*, s. 30.
4. Pod pojęciem literatury mądrościowej rozumiemy pięć ksiąg wchodzących do kanonu katolickiego, do których należą Księga Koheleta, Księga Przysłów, Księga Hioba oraz deuterokanoniczne dla Żydów i protestantów Księga Syracha i Księga Mądrości.
5. Por. Ringgren, „אב’ābh”, s. 9.
6. Na temat etymologii oraz znaczenia tego rzeczownika zob. Ringgren, „אב’ābh”, s. 1-19.
7. Por. *A New Concordance of the Bible. Thesaurus of the Language of the Bible Hebrew and Aramaic Roots, Words, Proper Names, Phrases and Synonyms*, red. A. Even-Shoshan, Jerusalem 1997, s. 1-4.

w krótszej wersji *Księgi Mądrości Syracha* (GI) pojawia się trzydzieści trzy razy⁸ i jeszcze jeden raz w wersji dłuższej (GII)⁹, zaś w *Księdze Mądrości* trzynaście razy¹⁰. Hebrajski rzeczownik אב jest konsekwentnie prawie zawsze tłumaczony na język grecki za pomocą πατήρ. Wyjątek stanowi Pwt 19,14, gdzie hebrajski substancywizowany przymiotnik אֲבִיָּשָׁר („pierwsi”, „poprzedni”, „wcześniejsi”) został oddany za pomocą greckiego rzeczownika οἱ πατέρες („ojcowie” w znaczeniu „poprzednicy” – „przodkowie”)¹¹. Zdarza się również, że πατήρ pojawia się w odniesieniu do hebrajskiego אָבִי („wujek”), określając go jako „brata ojca” (ἀδελφὸς πατρός; np. w Kpł 10,4 czy 25,49)¹².

Rzeczownik „ojciec” w księgach Starego Testamentu należących do nurtu sapiencjalnego występuje osiemdziesiąt sześć razy (zob. powyżej), z czego tylko szesnaście razy w liczbie mnogiej¹³ i aż siedemdziesiąt razy w liczbie pojedynczej¹⁴.

1.1. Rzeczowniki אב i πατήρ w liczbie mnogiej

W liczbie mnogiej powyższe rzeczowniki przyjmują znaczenie „ojcowie” wyłącznie w odniesieniu do przodków danej osoby lub osób, którzy żyli znacznie wcześniej od nich, co w praktyce oznacza, że nie są oni ich bezpośrednimi ojcami, lecz przodkami znaczenie poprzedzającymi ich w czasie i są z nimi połączeni linią zstępującą¹⁵. Słowo „ojcowie” – „przodkowie” (אבות i πατέρες) w księgach mądrościowych Starego Testamentu występuje głównie w dwóch kontekstach. Pierwszy z nich można określić jako teologiczny. Związany jest on z obietnicami, które Bóg uczynił praojcom – protoplastom Narodu Wybranego, oraz przymierzami zawartymi z nimi (zob. Mdr 9,1; 12,21; 18,6.9.22)¹⁶. Drugim zaś jest kontekst mą-

8. Por. E. Hatch – H. A. Redpath, *A Concordance to the Septuagint. And the Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, Grand Rapids 1998, s. 1109.

9. Por. J. M. Auwers, *Concordance du Siracide (Grec II et Sacra Parallela)* (Cahiers de la Revue Biblique 58), Paris 2005, s. 64.

10. Por. Hatch – Redpath, *A Concordance*, s. 1109.

11. Por. Quell, „πατήρ”, s. 959; T. Muraoka, *A Greek – Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*, Louvain – Paris – Walpole 2010, s. 92.139.

12. Por. Quell, „πατήρ”, s. 959-960.

13. Zob. Hi 8,8; 15,18; 30,1; Prz 17,6; 19,14; 22,28; Mdr 9,1; 12,6.21; 18,6.9.22.24; Syr 8,9; 44,1; 47,23.

14. Zob. Hi 15,10; 17,14; 29,16; 31,18; 38,28; 42,15; Prz 1,8; 3,12; 4,1.3; 6,20; 10,1; 13,1; 15,5.20; 17,21.25; 19,13.26; 20,10; 22,28; 23,22.24.25; 27,10; 28,7.24; 29,3; 30,11.17; Mdr 2,16; 9,12; 10,1; 11,10; 14,3.15; Syr 3,1.2.3.5.6.7(GII).8.9.10.10.11.12.14.16; 4,10; 7,27; 8,9; 22,3.5; 23,1.4.14; 30,4.20; 41,7.17; 42,9; 44,1.9.22; 47,23; 48,10.22; 51,10.

15. Por. Wright, „אב”, s. 220-221.

16. Por. Ringren, „אב 'ābh”, s. 11-12.

drościowy. Ojcowie – przodkowie są w nim utożsamiani z tymi, którzy zdobyli mądrość i cenne doświadczenie lub szczególnie ważną wiedzę. Z tego powodu należy korzystać obficie z ich dziedzictwa, tzn. wprowadzać je w życie i realizować je we własnym życiu (zob. Hi 8,8; 15,18; Syr 8,9), aby stać się człowiekiem mądrym i prawym¹⁷. Przodkowie ze względu na swą wiedzę i mądrość są godni czci i cieszą się wielką sławą oraz uznaniem (por. Syr 44,7; Mdr 18,24). Pośród antenatów Izraela byli jednak i tacy, którzy poprzez swe niewłaściwe i niegodne postępowanie zasłużyli na wzgardę i hańbę (zob. Hi 30,1). Jednak większość z przodków narodu wybranego zapewniła swoim następcom dziedzictwo, dzięki któremu mogą oni żyć i pracować (zob. Prz 19,14; 22,28). Jednym ze środków do zrealizowania tego ważnego dla Izraelitów celu były wojny prowadzone przez ich poprzedników. Dzięki nim zdobyli oni przyrzeczoną im ziemię i w ten sposób wypełnili obietnicę daną im przez Najwyższego (zob. Mdr 12,6). Nagrodą za ich prawe i sprawiedliwe postępowanie są ich synowie, którzy przejęli ich sposób życia (zob. Prz 17,6). Do nich dołączy każdy człowiek po swojej śmierci (zob. Syr 47,23). Oni są bowiem początkiem i kresem każdego ludzkiego życia, tzn. każdy został zrodzony dzięki nim i po swej śmierci połączy się z nimi (dołączy do ich grona w szeolu)¹⁸.

Podsumowując użycie rzeczownika „ojciec” w liczbie mnogiej, należy stwierdzić, że Izraelici mieli świadomość, jak wielką rolę odegrali w odniesieniu do nich samych ich antenaci. Dzięki przymierz z Bogiem i wpływającym z niego obietnicom przodkowie Izraelitów nie tylko zdobyli ziemię, którą oni teraz zamieszkują jako wieczną ich własność, ale otrzymali również od nich wiedzę i mądrość, dzięki którym mogą żyć w prawości i rozwijać się.

1.2. Rzeczowniki אב i πατήρ w liczbie pojedynczej

W księgach mądrościowych Starego Testamentu powyższe słowa znacznie częściej występują w liczbie pojedynczej. Odnoszą się one wtedy głównie do ojca rozumianego jako rodzic, którego syn lub córka są bezpośrednimi jego potomkami, choć spotykane są również wyjątki od tej reguły. Właśnie to użycie słów אב i πατήρ zostanie rozwinięte w dalszej części artykułu jako podstawa do głębszych analiz odnoszących się do roli i zadań ojca w tej części Biblii. Należy jednak wyróżnić z grona tych tekstów te, które nie odnoszą się do ojca rozumianego jako biologiczny rodzic.

17. Por. Ringgren, „אב 'ābh”, s. 12-13.

18. Por. Ringgren, „אב 'ābh”, s. 10.

Aż siedem razy grecki rzeczownik πατήρ został odniesiony do Boga (zob. Mdr 2,16; 10,1.10; 14,3; Syr 23,1.4; 51,10)¹⁹. Interesujące jest to, że wyłącznie greckojęzyczne deuteronomistyczne księgi mądrościowe w ten sposób nazywają Boga, zaś żadne z protokanonicznych pism należących do tej części Starego Testamentu nie określa Go w ten sposób.

Sześciokrotnie rzeczownik „ojciec” w liczbie pojedynczej został użyty w sposób metaforyczny²⁰. W Hi 17,14 ojcem został nazwany grób (być może należy doszukiwać się w tym tekście aluzji do spoczęcia z ojcami²¹; zob. powyżej). W Hi 38,28 pojawia się pytanie odnoszące się do ojca deszczu, czyli dotyczące genezy tego typu opadu²². Zaś w Hi 29,16²³; 31,18²⁴ i Syr 4,10²⁵ mowa jest o trosce o biednych i sieroty porównanej do roli ojca wobec jego dzieci. Syr 48,10 odwołuje się do obrazu pojednania ojca i syna jako wzoru dla uśmierzenia gniewu Bożego w czasach ostatecznych.

Tylko dwa razy rzeczownik πατήρ użyty w liczbie pojedynczej nie odnosi się do ojca rozumianego jako rodzic, lecz do przodka – protoplasty. W Syr 44,19 Abraham został określony jako ojciec wielu narodów. Zaś w Syr 48,22 mędrzec nazwał króla Dawida ojcem Ezechiasza, choć wiemy, że ten ostatni nie był jego synem, lecz dalszym następcą na tronie – jego potomkiem, żyjącym wiele lat po nim (por. 2 Krl 18-20).

Dzięki powyższej analizie występowania rzeczownika „ojciec” w hebrajsko- i greckojęzycznych księgach mądrościowych Starego Testamentu możemy wyodrębnić teksty mówiące o ziemskim – biologicznym ojcu, co będzie podstawą dalszych analiz zmierzających do poznania jego zadań i roli wobec swego potomstwa.

19. Por. Ringgren, „אב 'ābh”, s. 10-11; Wright, „אב”, s. 222.

20. „The term 'āb was used of a variety of social roles that carried authority or exercised a protective or caring function” (Wright, „אב”, s. 221).

21. „Ponieważ nie ma już nikogo [chodzi o Hioba – przyp. autora] na ziemi, pragnie, by jego przybranym ojcem stał się grób (*šahat*; dosł. *zgnilizna, rozkład*; por. 9,31; 33,18), a jego matką i siostrami – obrzydliwe robactwo. Ta nowa rodzina będzie mu towarzyszyła w nowej formie egzystencji, która jest przeciwstawieństwem życia” (A. Tronina, *Księga Hioba. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* [Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament], Częstochowa 2013, s. 267-268).

22. Por. Tronina, *Księga Hioba*, s. 514.

23. Zob. Tronina, *Księga Hioba*, s. 400.

24. Zob. D. J. A. Clines, *Job 21 – 37* (Word Biblical Commentary 18A), Nashville 2006, s. 1022; N. C. Habel, *The Book of Job. A Commentary* (Old Testament Library), London 1985, s. 435; J. E. Hartley, *The Book of Job* (The New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids 1988, s. 416; Tronina, *Księga Hioba*, s. 420; A. Weiser, *Giobbe* (Antico Testamento 13), Brescia 1975, s. 322.

25. Por. J. Schreiner, *Jesus Sirach 1 – 24* (Die Neue Echter Bibel Altes Testament), Stuttgart 2002, s. 32.

2. Zadania i rola ojca wobec jego dzieci

Niewątpliwie pierwszym i najważniejszym zadaniem mężczyzny jako ojca jest poczęcie potomstwa. Jest to warunek *sine qua non*, aby mówić o nim jako rodzicu. Ten aspekt jego roli w rodzinie jest fundamentalny i zrozumiały, ponieważ każdy mężczyzna staje się biologicznym ojcem w momencie urodzenia się jego dziecka. Temu naturalnemu i oczywistemu samemu przez się aspektowi ojcostwa, który warunkuje bycie rodzicem, literatura mądrościowa nie poświęca w ogóle uwagi, dlatego że jest on dla wszystkich, nawet współczesnych ludzi, bezsporny i niepodważalny – bycie prawdziwym biologicznym ojcem bez potomstwa jest niemożliwe. Samo pojęcie „ojciec” oraz jego rola i zadania odnoszą się do relacji z jego dziećmi. Nie obejmują one odniesienia do jego żony, ponieważ w tym wypadku należałoby rozważać pojęcie „mąż”. Kobieta jako matka i żona jest więc wykluczona z rozważań nad rolą i zadaniami ojca, ponieważ odnoszą się one wyłącznie do relacji z jego potomstwem.

Wobec powyższych założeń najpierw zostaną omówione zadania ojca wobec jego potomstwa, a następnie jego rola wobec niego. Rozróżnienie zadań i roli rodzica może wydać się nieco dziwne i sztuczne, ponieważ oba te słowa są bliskoznaczne i w praktyce życia rodzinnego w wielu aspektach są zbieżne, a nawet pokrywają się ze sobą. W pewnych wymiarach istnieje jednak między nimi widoczna i wyraźna różnica. Zadanie rozumiane jest jako pewnego rodzaju powinność – obowiązek ojca względem jego potomstwa, natomiast rola to funkcja, jaką on pełni wobec swych dzieci. Innymi słowy: kim on jest dla nich lub kim powinien być.

2.1. Zadania ojca

Jednym z podstawowych i fundamentalnych zadań ojca wobec jego dzieci jest ich wychowanie²⁶. Najczęściej księgi mądrościowe mówią o tym obowiązku

26. „Wychowanie córek powierzono było wyłącznie matce (Pnp 8,2), zaś w Biblii zachowało się wprost stosowane przysłowie: „Jaka matka, taka córka» (Ez 16,44-45; por. Tt 2,3-5). Natomiast ojciec wprowadzał synów w znajomość Prawa Mojżeszowego. Ojciec także własnym przykładem i objaśniającym słowem pouczał synów o pracach domowych i zajęciach gospodarskich, prawach i obowiązkach mężczyzn, także tradycjach narodowych (zob. Wj 3,13-14; 12,26-27; Pwt 6,20-21; Joz 4,6.21)” (S. Szymik, *Wychowanie dzieci w tradycji biblijnej*, „Teologia i Moralność” 2 [2019], s. 63). „(...) dziecko po urodzeniu przez kilka lat musiało i faktycznie pozostawało głównie pod opieką matki lub piastunki, choć w doglądaniu go miał swój bardzo pozytywny, rodzicielski udział również ojciec (...) Dziewczynka była ze swą rodzicielką aż do zamążpójścia, natomiast chłopcem dość wcześnie zaczynał się zajmować ojciec, matka jednak nadal miała wpływ na jego wychowanie i nie przestawała się o niego

w sposób pośredni, tylko nieliczne teksty wyrażają go wprost i bezpośrednio. Wychowanie jest często w tych tekstach utożsamiane z karceniem czy też upominaniem²⁷. Prz 3,12 mówi o wychowaniu – karceniu syna przez ojca poprzez analogię do postępowania Boga wobec człowieka²⁸. Należy podkreślić, że wyrażone ostre, wręcz brutalne, postępowanie rodzica względem jego dziecka nie opiera się na złości lub gniewie wobec karconego, ale spowodowane jest miłością do syna (por. Syr 30,1)²⁹. Pomimo tej bezwzględnej formy wychowania i postępowania wobec dzieci ojciec nie postępuje wobec nich w ten sposób dlatego, że ich nienawidzi, lecz wręcz przeciwnie, ożywiony miłością karci je, tzn. wychowuje i formuje, odwołując się niekiedy do przemocy fizycznej, jeśli widzi, że inne formy perswazji i oddziaływania wychowawczego nie są skuteczne. Wychowanie

-
- troszczyć” (U. Szwarz, *Dzieci i ich wychowanie w Starym Testamencie*, w: *Życie społeczne w Biblii* [red. G. Witaszek] [Lublin 1997], s. 240). Por. J. J. Pudełko, *Wychowanie według Syracyclesa*, „*Verbum Vitae*” 21 (2021), s. 83-103; Szymik, *Wychowanie dzieci*, 60-61, 67-68.
27. „Surowość modelu prezentowanego przez Joszua Ben Syracha przypomina model wychowania greckich *polis*. Ojciec jest przestrzegany, by przez nadmierną pobłażliwość nie doprowadził do buntu wychowanka i własnych przyszłych cierpień (...) Model wychowawczy zaproponowany przez Jezusa, syna Syracha, przypomina wzorce z najstarszych warstw mądrościowych obecnych w Księdze Przysłów” (K. Mielcarek, *Ojciec na ziemi w dziele Łukasza* [Studia Biblica Lublinensia XXIII], Lublin 2023, s. 119). Por. Szymik, *Wychowanie dzieci*, s. 63-65; Szwarz, *Dzieci i ich wychowanie*, s. 242.
28. „Nella correzione si manifesta l’amore esigente, paterno, intollerante della colpa e compassionevole verso il figlio. L’insegnamento risuona nella bocca di Elifaz (Gb 5,17-18) (...) L’insegnamento torna per l’ultima volta in Eb 12,5s” (L. Alonso Schökel – J. Vilchez Lindez, *I Proverbi* [Commenti Biblici], Roma 1988, s. 213). „God’s instruction requires continual reproof of the student, like that of a parent to a bellowed child. Reproof, which probably involved tedious and laborious study and repetition for assignment as well as verbal and physical chastisement, was a motivation for the student to strive to do well in his or her studies. Such reproof should be taken not as rebuke but as the guiding hand and caring word of a loving parent toward the child” (L.G. Perdue, *Proverbs* [Interpretation. A Bible Commentary for Teaching and Preaching], Louisville 2000, s. 99). Por. A. Lelièvre – A. Maillot, *Commentaire des Proverbes III. Chapitres 1 – 9* (Lectio Divina. Commentaires 8); Paris: 2000, s. 59-60; W. McKane, *Proverbs* (Old Testament Library), London 1970, s. 294; R. E. Murphy, *Proverbs* (Word Biblical Commentary 22), Nashville 1998, s. 21; Perdue, *Proverbs*, s. 101; S. Potocki, *Księga Przysłów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu VIII/1), Poznań 2008, s. 74; P. W. Skehan – A. A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira* (The Anchor Bible 39), New York – London – Toronto 1987, s. 156.
29. „Godny podkreślenia jest przy tym fakt, że wspomniane metody wychowawcze rozumiało również dziecko, mimo iż były dlań przykre, a nie raz bolesne” (Szwarc, *Dzieci i ich wychowanie*, s. 242). Por. H. Langkammer, *Księga Syracha* (Pismo Święte Starego Testamentu VIII/5), Poznań 2020, s. 243-244; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 376; B. K. Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15* (The New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids – Cambridge 2004, s. 249-250.

poprzez karcenie jest więc przejawem miłości ojca do jego potomstwa. Mądry syn miłuje karcenie, ponieważ rozumie, że jest ono wyrazem troski o niego ze strony jego ojca (zob. Prz 13,1)³⁰, głupi zaś wyśmiewa wychowanie i upomnienia, których celem jest wpłynięcie na jego niewłaściwe postępowanie i zmiana jego zachowania się³¹. Prawdę tę potwierdza Prz 15,5, który mówi w sposób analogiczny o głupcu pogardzającym napomnieniami swego ojca i odrzucającym je³². Zachowanie wskazań ojca i wprowadzenie ich w czyn prowadzi do mądrości, która przejawia się we właściwym i prawym postępowaniu³³. Wychowany syn ma być jakby przedłużeniem życia swego ojca (por. Syr 30,4)³⁴. Mądry syn jest kontynuatorem postawy swego rodzica i zajmie jego miejsce w społeczności, co potwierdza Salomon, który stwierdza, że jeśli będzie on postępował tak jak jego ojciec – Dawid, to będzie godny objęcia jego tronu i bycia władcą Izraela (zob. Mdr 9,12)³⁵. Dzięki mądrości będzie on taki, jak jego ojciec, tzn. będzie człowiekiem prawym i rozumnym, cieszącym się powszechnym uznaniem i szacunkiem.

Zbytняя pobłażliwość i łagodność wobec syna przynosi opłakane skutki. Syrach porównuje je do opatrywania jego ran i wzruszania się na każde jego wołanie (por. Syr 30,7). Skutkiem takiego traktowania syna jest smutek i osłupienie (por. Syr 30,9). Ważnym aspektem wychowania jest przyuczenie dziecka do pracy, ponieważ lenistwo syna sprowadza hańbę na jego ojca (por. Syr 30,13).

-
30. „Nahmias accurately paraphrases: ‘When you see a wise son, you may be certain that his father has disciplined him, and when you see an imprudent one, you may be certain that he never heard a rebuke in his father’s house’” (M.V. Fox, *Proverbs 10 – 31* [The Anchor Yale Bible 18B], New Haven – London 2009, s. 560). Por. A. Lelièvre – A. Maillot, *Commentaire des Proverbes. Chapitres 10 – 18. Les Proverbes de Salomon* (Lectio Divina. Commentaires 1) Paris 1993, s. 122; Szwarz, *Dzieci i ich wychowanie*, s. 242.
31. Por. M. Cimosà, *Proverbi. Nuova versione, introduzione e commento* (I libri biblici. Primo Testamento 22) Milano 2007, s. 166; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 124; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15*, s. 551.
32. „Kształtowanie odpowiednich postaw rozpoczyna się już w rodzinie, gdzie ojciec karci i upomina syna, przysposabiając go w ten sposób do samodzielnego życia. Kto tego rodzaju pomoc lekceważy, pozostaje głupcem” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 135). Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 387; Cimosà, *Proverbi*, s. 176-177; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 590; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes. Chapitres 10 – 18*, s. 185-186.
33. „Kształtowanie odpowiednich postaw rozpoczyna się już w rodzinie, gdzie ojciec karci i upomina syna, przysposabiając go w ten sposób do samodzielności” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 135).
34. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 244; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 376.
35. Por. C. Lacher, *Le Livre de la Sagesse ou La Sagesse de Salomon II* (Études Bibliques. Nouvelle Série 3), Paris 1984, s. 590-591; G. Scarpato, *Libro della Sapienza II* (Biblica. Testi e Studi 3), Brescia 1996, s. 267; A. Sisti, *Il Libro della Sapienza. Introduzione – Versione – Commento*, Assisi 1992, s. 255-256.

Dobre wychowanie syna jest ważne nie tylko dla niego samego, ale również dla jego ojca, ponieważ właściwie uformowane dziecko, które dorastając, stanie się w późniejszym czasie prawym i mądrym człowiekiem, jest radością swego rodzica (zob. Prz 10,1³⁶; 15,20³⁷; 23,24.25)³⁸. Syn kochający mądrość, tzn. dobrze wychowany i ukierunkowany przez swego ojca, jest przyczyną jego szczęścia (zob. Prz 29,3)³⁹.

Dobrze wychowane potomstwo nie jest ważne jedynie w perspektywie ziemskiej – ludzkiej, ale również boskiej. Syrach stwierdza wprost, że Pan otacza chwałą ojca z powodu jego dzieci (ὁ γὰρ κύριος ἐδόξασεν πατέρα ἐπὶ τέκνοις; Syr 3,2)⁴⁰. Dobre i właściwe wychowanie potomstwa jest przyczyną wyniesienia ich ojca nie tylko przez ludzi, ale również przez Boga. Znajduje ono uznanie nie tylko ludzkie, ale również Boże, tzn. może być przyczyną nagrody ze strony Najwyższego.

Całkowicie przeciwnie ma się rzecz z synem głupim, który nie osiągnął mądrości, ponieważ albo nie był w stanie jej zdobyć (nie posiadał wymaganych umiejętności i zdolności), albo nie chciał jej zdobyć, tzn. nie poddał się wychowaniu swego ojca. Jest on przyczyną licznych zmartwień swego rodzica oraz jego smutku (zob. Prz 17,21.25; 19,13; por. Syr 16,1; 22,3)⁴¹. Również syn żyjący w sposób niemoral-

-
36. „Il versetto, oltre a essere una constatazione di fatto, è un ammonimento implicite rivolto agli educatori, a cominciare dai genitori, perché diano ai loro destinatari una buona educazione umana, morale e religiosa se desiderano raccogliere per primi i frutti (...) I figli, infatti, sono la gioia o la disperazione dei genitori a seconda dell'educazione ricevuta” (Cimosà, *Proverbi*, s. 147-148). Por. Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 510-511; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes. Chapitres 10 – 18*, s. 39; Perdue, *Proverbs*, s. 165; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15*, s. 450-451.
37. Por. Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 599-600; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes. Chapitres 10 – 18*, s. 192; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15*, s. 631-632.
38. Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 301, 393; Cimosà, *Proverbi*, s. 179; A. Lelièvre – A. Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31* (Lectio Divina. Commentaires 4), Paris 1996, s. 148; McKane, *Proverbs*, s. 389; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 107, 138; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 259.
39. Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 583-584; Cimosà, *Proverbi*, s. 267-268; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 834; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 296-297; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 215; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 432.
40. „Dokładnie jak dekalog formułuje czwarte przykazanie, tak Syr na jednej linii kreśli szacunek dla obojga rodziców. Oddanie im czci należy rozumieć na równi ze czcią Pana, który przez dzieci uczcił rodziców” (Langkammer, *Księga Syracha*, s. 68). „Reverence and respect for parents are a cornerstone of biblical ethics; cf. Exo 21:17; Lev 20:9; Deut 5:16; Tob 4:3-4; 14:12-13; Prov 1:8; 6,20; Matt 15:3-6; Mark 7:9-13; Eph 6:2-3” (Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 155).
41. „Wadliwą postawę syna szczególnie przykro odczuwa ojciec, który, być może, nie dołożył starań, aby go przysposobić do życia mądrego i szlachetnego (por. 10,1; 13,1; 15,20; 19,3a)” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 149). „Pro 17,21 ricorda che il padre di un figlio stupido ha una

ny i rozwiązały hańbi swego ojca (zob. Prz 28,7⁴²). Niesławą i brakiem szacunku okrywa się ojciec dzieci niewychowanych – zarówno syna, jak i córki (zob. Syr 22,3). Nieobyczajnie postępująca córka jest przyczyną wstydu nie tylko dla swego ojca, ale i męża (zob. Syr 22,5)⁴³. Dlatego ojciec niepokoi się z jej powodu, aby nie sprowadziła na niego dyshonoru i nie okryła go hańbą (zob. Syr 42,9)⁴⁴. Ową troskę i niepokój o nią mędrzec porównał do nocnego czuwania, tzn. bezsenności połączonej z utrapieniem wypływającym z niepewności dotyczącej ważnych, wręcz kluczowych, spraw dla jego życia.

Innym ważnym zadaniem ojca wobec jego potomstwa jest przekazanie im szeroko pojętego dziedzictwa. Może ono odnosić się do dóbr materialnych, które ojciec zdobył dzięki swej ciężkiej pracy (zob. Hi 42,15; tekst ten jest świadectwem wyjątkowej praktyki podziału majątku również na córki, co było rzeczą nadzwyczajną i wyjątkową, choć znaną w kulturach ościennych w wypadku córek władcy⁴⁵), jak również dóbr niematerialnych – duchowych, które wynikają

croce pesante da portare, perché deve tribolare molto per correggere un figlio che con la sua stupidità gli procura solo tristezza e dolore (cfr. Pro 17,25; 10,1; 15,20; Sir 23,3). I genitori hanno spesso l'ambizione di trasmettere ai propri figli non solo i beni temporali, ma anche quelli spirituali: la sapienza, l'onore, la virtù. Godono quando i figli possiedono le loro stesse qualità morali e spirituali; al contrario, sono tristi e soffrono quando si vedono delusi in questo loro desiderio, perché hanno figli disonesti, imprudenti, malvagi e causa di disonore e di infamia per tutta la famiglia" (Cimosa, *Proverbi*, s. 192). „The fool not only brings about his own ruin (v. 20) but also diminishes the vitality of his parents. This proverb implicitly admonishes the disciple to be neither incorrigible nor insensible to God and humanity in order to avoid bringing unmitigated, palpable pain to his parents" (B.K. Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31* [The New International Commentary on the Old Testament], Grand Rapids – Cambridge 2005, s. 60). Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 432.434.451; Cimosa, *Proverbi*, s. 192-193, 199; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 634, 654; McKane, *Proverbs*, s. 503; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes. Chapitres 10 – 18*, s. 251-252; Langkammer, *Księga Syracha*, s. 182; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 26-27; Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23*, s. 258; Murphy, *Proverbs*, s. 131; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 150, 158; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 312; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 62-63, 107-108.

42. Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 572; Cimosa, *Proverbi*, s. 265; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 275-276; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 210; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 412.

43. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 183; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 312; Schreiner, *Jesus Sirach 1 – 24*, s. 119.

44. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 345-346; A. Piwowar, *La vergogna come criterio della fama perpetua. Studio esegetico-teologico di Sir 40,1 – 42,14*, Katowice 2006, s. 390-395; B.M. Zapff, *Jesus Sirach 25 – 51* (Die Neue Echter Bibel Altes Testament), Stuttgart 2010, s. 298.

45. Zob. D. J. A. Clines, *Job 38 – 42* (Word Biblical Commentary 18B), Nashville – Dallas – Mexico City 2011, s. 1238-1239; Hartley, *The Book of Job*, s. 585; V. Morla, *Job 29 – 42* (Comentarios a la Nueva Biblia de Jerusalén), Henao 2010, s. 238; M. H. Pope, *Job* (The Anchor Bible),

z Bożego obdarowania i przymierza oraz zdobytej mądrości (zob. Syr 44,22)⁴⁶. Błogosławieństwo ojca umacnia i wspiera rodziny jego potomków, stając się poniekąd odpowiednikiem życzliwości samego Boga (por. Syr 3,9), co było kluczowe dla każdej żydowskiej rodziny.

Mówiąc o zadaniach ojca, należy również nawiązać do metaforycznie wyrażonego i wcześniej wspomnianego obowiązku spoczywającego na ojcu, który wyraża się w trosce o biednych i potrzebujących. Opiekę nad nimi i przychodzenie im z pomocą w różnych ich potrzebach, zwłaszcza tych materialnych, porównywano do działania ojca wobec jego dzieci. Wskazuje to w sposób pośredni na to, że ważnym zadaniem ojca wobec jego dzieci jest zapewnienie im bezpieczeństwa i zaspokajanie różnych ich potrzeb materialnych, takich jak pożywienie oraz tego, co jest konieczne do godnego życia (np. ubrania i miejsca zamieszkania).

Podsumowując zadania ojca, o których mówią księgi mądrościowe Starego Testamentu, należy zauważyć, że na pierwszy plan wysuwa się obowiązek dobrego i właściwego wychowania przez niego swego potomstwa. Nie dziwi to, ponieważ celem tego nurtu biblijnego jest poprawne uformowanie człowieka, tak aby stał się mądrym, tzn. sprawiedliwym i wiernie wypełniającym przepisy Prawa, co było utożsamiane z mądrością. W celu osiągnięcia tego rezultatu ważną rolę odgrywał ojciec dziecka, który był jego pierwszym i głównym wychowawcą i jego formatorem⁴⁷ (w tamtych czasach najprawdopodobniej nie było jeszcze w Izraelu szkół, o ich istnieniu można mówić, poczynszy od czasów życia Syracha; por. Syr 51,23, który mówi οἶκος παιδείας – dosł. „dom wychowania”). To on kładzie fundamenty pod właściwe ukształtowanie i uformowanie swego potomstwa, ponieważ jest on pierwszą i najważniejszą osobą kształtującą ich postępowanie i wychowanie. Ten aspekt wyróżnia zadania ojca opisane w księgach mądrościowych od jego obowiązków zakreślonych w innych częściach Biblii, do których należy m.in. przekazanie dziedzictwa – majątku oraz troska o dobro materialne jego potomstwa i całej rodziny.

Poprawne wychowanie i ukształtowanie potomstwa jest ważne nie tylko dla niego samego, ale również dla ich ojca, ponieważ złe uformowanie go jest przyczyną wstydu i hańby dla ich rodzica. Mądrość zaś i prawość dzieci okrywają czcią i szacunkiem ich ojca. Dobre wychowanie dzieci jest najlepszą inwestycją, jaką ich rodzic może uczynić wobec nich i siebie samego.

New York – London – Toronto 1973, s. 353; G. Ravasi, *Hiob II* Kraków 2005, s. 586; Tronina, *Księga Hioba*, s. 560; Weiser, *Giobbe*, s. 407.

46. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 371.

47. Por. W. Popielewski, *Nauczyciel mądrości i wychowawca – mądrościowy wzorzec ojca*, „Verbum Vitae” 20 (2011), s. 97-110.

2.2. Rola ojca

Literatura mądrościowa Starego Testamentu dużo mówi o konieczności posłuszeństwa dzieci wobec ich ojca⁴⁸. Z jednej strony można to wyjaśnić nakazem czci i szacunku względem rodziców, który zawarty jest w czwartym przykazaniu Dekalogu (zob. Wj 20,12; Pwt 5,16). Z drugiej zaś strony jest to konsekwencja głównego zadania ojca w stosunku do jego potomstwa, tj. wychowania go. Proces ten bowiem byłby niemożliwy do przeprowadzenia i zrealizowania, gdyby wychowanek nie był posłuszny woli swego rodzica i nie wprowadzał w czyn jego nakazów i poleceń, poprzez które zamierzał on kształtować jego postępowanie i zachowanie się. Już na samym początku *Księgi Przysłów* zawarte jest wezwanie skierowane do syna, aby słuchał napomnień swego ojca (Prz 1,8)⁴⁹. Posłuszeństwo radom danym przez rodzica ma doprowadzić jego synów do zdobycia mądrości (zob. Prz 4,1)⁵⁰. Owo słuchanie, o którym mówią powyższe teksty z *Księgi Przysłów*, nie oznacza jedynie usłyszenia/słyszania słów ojca, ale należy je rozumieć jako wysłuchanie, tzn. wypełnienie tego, co on mówi – wprowadzenie w czyn jego słów. Podkreśla to Prz 6,20, w którym syn jest wezwany do strzeżenia nakazów swego ojca⁵¹, tzn. zachowywania ich zawsze i w każdej sytuacji, do których one się

48. Por. Szwarc, *Dzieci i ich wychowanie*, s. 241.

49. „Hebrajski czasownik *šāmaʿ* można oddać zarówno przez: słuchać (1,33; 8,6.34; 12,15; 15,31 itp.), jak i przez: być posłusznym (5,13; Rdz 21,12; Pwt 21,20 itp.); w pouczeniach mądrościowych oba te znaczenia występują zwykle łącznie. Uczeń powinien słuchać wychowawczego karcenia (*mūsār*) ojca, który udziela mu pouczeń, upomina go i karci (4,1; 5,12; 8,33)” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 62; por. J. A. Loader, *Proverbs 1 – 9* [Historical Commentary on the Old Testament], Leuven – Paris – Walpole 2014, s. 68). „Si tratta di un’istruzione etica, non esplicitamente religiosa. Nemmeno si tratta di un’istruzione scolastica” (Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 185). „The implication of this verse may be that after the early training received from the mother, the father assumed responsibility” (Murphy, *Proverbs*, s. 27). Por. Cimosà, *Proverbi*, s. 71-72; M. V. Fox, *Proverbs 1 – 9* (The Anchor Bible 18A), New York – London – Toronto 2000, s. 80-82; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes III. Chapitres 1 – 9*, s. 31.35; Loader, *Proverbs 1 – 9*, s. 68-71; McKane, *Proverbs*, s. 268; Szwarc, *Dzieci i ich wychowanie*, s. 241; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15*, s. 186-187.

50. „*Mūsār* ha il senso stretto di correzione, senza per questo escludere il castigo; in senso lato, include l’intero processo educativo. Il padre è il primo educatore e il maestro prende da lui il titolo metaforico del padre” (Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 228). Por. Cimosà, *Proverbi*, s. 80; Fox, *Proverbs 1 – 9*, s. 172-173; McKane, *Proverbs*, s. 303; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes III. Chapitres 1 – 9*, s. 83; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 79; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15*, s. 276-277.

51. „O ile mędrzec w poprzednich naukach przeważnie wzywał ucznia do słuchania własnych nauk (2,1; 3,1.21; 4,10.20; 5,1), to w tym pouczeniu zachęca go do przestrzegania przykazań (*mišwāh*), zob. 2,1b) ojca” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 89). Por. Cimosà, *Proverbi*, s. 90;

odnoszą (por. Prz 23,22⁵²). Syrach, wzywając do posłuszeństwa, obiecuje, że jeśli dzieci będą poddane woli swych ojców, zostaną ocalone (zob. Syr 3,1)⁵³. Mędrzec nie precyzuje, od czego zostaną uchronione i do jakiej sfery życia odnosi się owo ocalenie, o którym mówi. Stwierdza tylko w sposób ogólny, że posłuszeństwo ojcu ocala każdego przed wszelkimi niebezpieczeństwami, które mogą mieć różny charakter i być zagrożeniem zarówno dla dziecka, jak i dorosłego mężczyzny.

Drugą postawą dziecka w odniesieniu do ojca, o której mówi literatura mądrościowa ST, jest szacunek. Ona również wynika z przykazania czci wobec rodziców. O tym wymogu wobec ojca mówi wyłącznie *Księga Mądrości Syracha*. Zdaniem autora tej księgi ten, kto szanuje swego rodzica, uzyska odpuszczenie popełnionych przez siebie grzechów (zob. Syr 3,3)⁵⁴. Ponadto będzie sam cieszył się z powodu własnego potomstwa i zostanie wysłuchany podczas modlitwy przez Boga (zob. Syr 3,5)⁵⁵. Będzie również długo żył (zob. Syr 3,6; por. Wj 20,12 i Pwt 5,16)⁵⁶. Człowiek bojący się Pana, a więc ten, kto zdobył mądrość, będzie szanował swego ojca (zob. Syr 3,7a [GII])⁵⁷. Cześć i szacunek należy okazywać swemu ojcu

Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes III. Chapitres 1 – 9*, s. 148; Loader, *Proverbs 1 – 9*, s. 275; McKane, *Proverbs*, s. 327.

52. Por. Cimosà, *Proverbi*, s. 229; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 737; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 148; McKane, *Proverbs*, s. 389; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 184. „Disrespect for parents, which leads to all sorts of ungodliness, is one of the signs of the distressing times to come (2 Tim. 3:1-4)” (Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 259).
53. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 68; J. Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg – Basel – Wien 2010, s. 74.
54. „Pierwsza eksplikacja czci dla rodziców jest identyczna z przestrzeganiem ‘bojaźni Pana’, to jest odpuszczenie grzechów” (Langkammer, *Księga Syracha*, s. 68). „We see in vv 3-4 ‘beginnings of the development (especially in one direction) of the Jewish doctrines of atonement and mediation, which assumed great prominence in latter times... The observance of the Torah, or Law, became, as time went on, to an ever-increasing extent the main basis of practical religion among the Jews’ (so Box-Oesterley, p. 324)” (Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 155). Por. Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23*, s. 74-75; Schreiner, *Jesus Sirach 1 – 24*, s. 26.
55. „The prayer of the one who honors his father ‘is heard’ (v 5b) because the Lord hears ‘the prayer of the just’ (Prov 15:29)” (Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 155). Por. Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23*, s. 75.
56. Por. Schreiner, *Jesus Sirach 1 – 24*, s. 27.
57. „There is a striking synonymous parallelism between *obeying the Lord* (v 6b) and *fearing the Lord* (v 7a) by keeping the commandment to honor one’s parents [...] One who fears and serves the Lord (cf. 2:1) must also serve ‘his parents as masters’ (v 7b) [...] In v 7b, the Gr verb *douleuein*, ‘to serve,’ seems to imply the service of a slave. The Law has been interpreted by some rabbis to mean that children were in the position of slaves to their father; cf. Exod 21:7; Neh 5:5. Some rabbis even taught on the basis of Gen 22:2-10, Judg 11:39, and 2 Kgs 23:10 that a father had the right of life and death over his children. Ben Sira, however, never says anything of this sort; in fact, the responsibilities to parents he speaks of here and in 7:27-28

zarówno czynem, jak i słowem, a dzięki temu spocznie na synu błogosławieństwo jego rodzica (zob. Syr 3,8)⁵⁸. Z powodu otrzymania ojcowskiego błogosławieństwa będzie się mu dobrze powodziło (por. Syr 3,9)⁵⁹. Mędrzec z Jerozolimy zachęca swego ucznia, aby z całego serca czcił swego ojca (ἐν ὅλη καρδίᾳ σου δόξασον τὸν πατέρα σου; Syr 7,27a). Sformułowanie tej ostatniej rady Syracha przypomina nakaz miłowania Boga z całego serca wyrażony w Pwt 6,5⁶⁰, co w konsekwencji sprawia, że ojciec zostaje postawiony prawie na tym samym poziomie co sam Bóg.

Zarówno wezwania do posłuszeństwa ojcu, jak i nakaz otaczania go czcią i szacunkiem świadczą o tym, że powinien być on uważany przez swe dzieci za autorytet i ważny punkt odniesienia w ich życiu. Rola ta przysługuje mu nie tylko z powodu jego wieku, co w mentalności starotestamentalnej było równoważne z mądrością (por. Hi 15,10⁶¹), ale również, a może nawet przede wszystkim, z faktu, że jest ich pierwszym i najważniejszym wychowawcą. Podstawowym i głównym zadaniem ojca jest wychowanie swoich dzieci, zaś ich odpowiedzią wobec ich rodzica powinno być posłuszeństwo i szacunek wobec niego.

3. Inne wskazania odnoszące się do wzajemnej relacji ojca i jego dzieci

Poza posłuszeństwem i szacunkiem wynikającymi z jednej strony z przykazania okazywania czci rodzicom, z drugiej zaś z roli, jaką ojciec odgrywa w rodzinie, literatura mądrościowa mówi jeszcze o innych relacjach dzieci do swego rodzica.

Relacja ojciec – syn według ksiąg mądrościowych nie jest zdominowana przez posłuszeństwo syna wobec swego rodzica i szacunek, jaki mu się należy, ale cha-

are the services of love, honor, and care” (Skehan – Di Lella, s. *The Wisdom of Ben Sira*, 155). Por. Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23*, s. 75.

58. „The idea of a blessing for fidelity to the Law derives from Deut 28:2; cf. Prov 11:11. A father’s blessing of children (vv 8b-9a) was valued highly in the OT (...) A parent’s word of blessing or of curse was considered irrevocable and efficacious” (Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 155-156). Por. Schreiner, *Jesus Sirach 1 – 24*, s. 27.

59. „Błogosławieństwo ojca to jakby korzeń zasadzony w glebę, z którego wyrastają drzewa dające obfite owoce, jakże konieczne dla witalności rodziny i przyszłych pokoleń (...) Brak błogosławieństwa przynosi spustoszenie” (Langkammer, *Księga Syracha*, s. 68).

60. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 95; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 206; Schreiner, *Jesus Sirach 1 – 24*, s. 52.

61. Por. L. Alonso Schökel – J. L. Sicre Diaz, *Giobbe. Commento teologico e letterario* (Commenti Biblici), Roma 1985, s. 275; D.J.A. Clines, *Job 1 – 20* (Word Biblical Commentary 17), Dallas 1989, s. 351; Pope, *Job*, s. 115; Tronina, *Księga Hioba*, s. 244; Weiser, *Giobbe*, s. 173-175.

rakteryzuje się także miłością ojca do syna (por. Prz 4,3)⁶². Nawet jeśli w procesie wychowania i formacji swego dziecka ojciec posługuje się dość radykalnymi środkami (np. karami cielesnymi), to czyni to z miłości do swego dziecka. Miłość ojca do syna wyraża się również w głębokim żalu i nieutulonym smutku po stracie swego dziecka, który popycha niektórych rodziców aż do bałwochwalstwa (por. Mdr 14,15). Opisane w tym wersecie *Księgi Mądrości* zdarzenie odnosi się raczej do społeczności nieżydowskiej, ale nie można mieć pewności, czy również pośród Żydów nie dochodziło do zdarzeń tego rodzaju, zwłaszcza wśród tych, którzy byli przychylnie nastawieni do kultury hellenistyczno-rzymskiej i próbowali żyć według jej zasad i zwyczajów⁶³.

Księga Przysłów wzywa, aby potomstwo nie gardziło swym ojcem, a nawet jego przyjacielem⁶⁴, ponieważ jest to człowiek bliski rodzinie, który może ją wesprzeć w trudnych momentach i niebezpieczeństwach (zob. Prz 27,10)⁶⁵. Wręcz przeciwnie, rodzica należy wspierać i udzielać mu wszelkiej potrzebnej pomocy, a ponadto nie wolno go zasmucać swym niewłaściwym postępowaniem (zob. Syr 3,12)⁶⁶. Miłosierdzie i życzliwość względem ojca nie zostaną zapomniane. Staną

62. Por. Fox, *Proverbs 1 – 9*, s. 173; Loader, *Proverbs 1 – 9*, s. 203; Perdue, *Proverbs*, s. 112; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 79; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15*, s. 277-278. „Il v. 3 fa intendere la necessità di impartire l'educazione e la formazione religioso-morale fin da piccoli sulle ginocchia del padre, fra le braccia della propria madre” (Cimosa, *Proverbi*, s. 80).
63. „W tym fragmencie opisany jest przykład oparty na szeroko rozpowszechnionym w grecko-rzymskim świecie fenomenie religijnym. Dotyczy on ojca, który dotknięty smutkiem z powodu przedwczesnej śmierci swojego dziecka, każe sporządzić jego wyobrażenie. Następnie nakazuje swoim poddanym, prawdopodobnie domownikom i najbliższym, aby brali udział we ‘wtajemniczeniach i obrzędach’, oddawali wizerunkowi cześć należną bóstwom” (B. Poniży, *Księga Mądrości* [Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament XX], Częstochowa 2012, s. 395). Por. M. Gilbert, *La critique des dieux dans le Livre de la Sagesse (Sg 13 – 15)* (Analecta Biblica 53), Rome 1973, s. 146-157; Tenze, *Mądrość Salomona I* (Myśl Teologiczna 37), Kraków 2002, s. 179; Lacher, *Le Livre de la Sagesse ou La Sagesse de Salomon*, t. III, s. 810-811; Scarpat, *Libro della Sapienza*, t. III, s. 96-102; Sisti, *Il Libro della Sapienza*, s. 334; J. Vilchez Lіндеz, *Sapienza* (Commenti Biblici; Roma 1990), s. 443-444; D. Winston, *The Wisdom of Solomon. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible 43), New York 1979, s. 273-277.
64. „Dorażnym nieszcześciom skuteczniej może zaradzić przyjazny rodzinie sąsiad, niż brat, który nie zawsze może przybyć na czas (por 17,17 i 18,24)” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 206).
65. Por. Alonso Schökel – Vilchez Lіндеz, *I Proverbi*, s. 559; Cimosa, *Proverbi*, s. 261-262; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 808; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 255; McKane, *Proverbs*, s. 614; Murphy, *Proverbs*, s. 207-208; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 379.
66. „Tak jak rodzice opiekują się dziećmi, wychowują je, umożliwiają im kształcenie, wszystko to zobowiązuje do wdzięczności. Niedołężny stary ojciec wymaga szczególnej opieki, płynącej z miłości. Trzeba przy tym unikać wyższości nad ojcem, gdyż tym można go zasmucić” (Langkammer, *Księga Syracha*, s. 69).

się one podstawą wybaczenia grzechów tego, kto miłuje go i nie gardzi nim, lecz wspiera go i pomaga mu (por. Syr 3,14)⁶⁷. Wspomnienie rodziców, zarówno ojca jak i matki, powinno uchronić człowieka przed popełnieniem jakiejś nieprawości lub wykroczenia bądź niewłaściwym zachowaniem się, świadczącym o braku mądrości (por. Syr 23,14)⁶⁸.

Literatura mądrościowa obok tych pozytywnych wskazań dotyczących postawy, jaką należy przyjąć wobec własnego ojca, potępia również niewłaściwe zachowanie się względem niego. Jednoznacznie i stanowczo piętnuje znieważanie ojca i matki. Kto to czyni, jest synem bezecnym i zhańbionym (zob. Prz 19,26)⁶⁹. Zdarzają się również i tacy, którzy złorzeczą własnym rodzicom (zob. Prz 20,20⁷⁰; 30,11⁷¹)⁷². Czyniący to będą żyli w ciemnościach, światło nie będzie rozświetlać ich życia. W ten metaforyczny sposób autor *Księgi Przysłów* stwierdza, że będą oni żyli w smutku i nie zazną nigdy radości. Jeśli zaś ktoś ograbia własnych rodziców, twierdząc, że nie jest to niczym złym, jest winny zabójstwa (zob. Prz 28,24)⁷³. Wyjątkowo srogiej kary (brak pochówku⁷⁴) podlega również ten, kto

67. Por. J. Kułaczkowski, *Skutki miłosierdzia okazywane ojcu wobec syna w ujęciu Syr 3,14-15*, „Roczniki Teologii Katolickiej” 7 (2008), s. 98-109; Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23*, s. 76; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 156.

68. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 192; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 323-324.

69. Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 456; Cimoso, *Proverbi*, s. 201; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 661; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 32-33; Murphy, *Proverbs*, s. 146; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 123-124.

70. „Według prawa, syn, który przeklina ojca lub matkę, zasługuje na karę śmierci (zob. Wj 21,17; Kpł 20,9). Przysłowie potępia takiego syna, odwołując się do obrazu gasnącej lampy, która także symbolizuje śmierć (por. 13,9; 24,20; Hi 18,5.6; 21,17; Iz 43,17). Tragedia takiego człowieka polega na tym, że występując przeciwko tym, którzy obdarzyli go światłem życia, sam tego światła się pozbawia” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 164-165). Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 468; Cimoso, *Proverbi*, s. 204-205; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 672; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 59; Murphy, *Proverbs*, s. 152; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 150-151.

71. „W wykazie ludzi złych pierwsze miejsce zajmują dzieci, znieważające swych rodziców” (Potocki, *Księga Przysłów*, s. 223). „He who curses his parents incurs the death penalty according to Exod 21:17 and brings a curse on himself according to Deut 27:16” (Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 866). Por. Cimoso, *Proverbi*, s. 279; Murphy, *Proverbs*, s. 230; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 484-485.

72. Por. Szwarc, *Dzieci i ich wychowanie*, s. 243.

73. Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 579; Cimoso, *Proverbi*, s. 266-267; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 831; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 282; Murphy, *Proverbs*, s. 217; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 213; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 426.

74. Por. Cimoso, *Proverbi*, s. 280.

wyśmiewa swoich rodziców (zob. Prz 30,17⁷⁵). Syn, który porzuca swego ojca, jest jak bluźnierca (zob. Syr 3,16)⁷⁶, tzn. jest godzien najwyższej kary. Dzieci powinny wstydzić się przed ojcem nierządu (zob. Syr 41,17)⁷⁷, ponieważ z tego powodu są pohańbione nie tylko one, ale również ich rodzice. Chwała zaś ojca jest powodem do dumy dla jego dzieci, gdyż one ją dziedziczą (zob. Syr 3,11)⁷⁸.

Nie tylko syn może zawinić wobec swego ojca. Syrach mówi także o sytuacji, w której to dzieci czynią zarzuty wobec bezbożnego ojca, z powodu którego one same, bez żadnej swej winy, są w pogardzie u innych ludzi (zob. Syr 41,7)⁷⁹. Brak szacunku ludzi wobec ojca spada również na jego syna (zob. Syr 3,10)⁸⁰.

Literatura mądrościowa zachęca nie tylko do przyjęcia wobec ojca postawy posłuszeństwa i szacunku, ale potępia wszelkiego rodzaju wykroczenia wobec niego (np. złorzeczenie mu, pozbawienie środków do życia czy też pogardę wobec niego). Ponadto wskazuje na wzajemną relację, która łączy ojca i jego potomstwo w odniesieniu do szacunku i czci ze strony sąsiadów i całego społeczeństwa – hańba ojca spada na jego dzieci i odwrotnie, syn okryty hańbą i wstydem powoduje brak szacunku innych również wobec swego ojca.

Zakończenie

Księgi mądrościowe Starego Testamentu z całą pewnością nie dają systematycznego i całościowego wykładu na temat zadań i roli ojca. Nie stanowią również podręcz-

75. „Showing contempt for one’s parents will be punished harshly. The gouging out of the eye matches the crime, for the eye is the organ of greed. That the punishment comes from wild animals suggests that nature itself feels revulsion for such a violation of decency” (Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 869). Por. Alonso Schökel – Vilchez Lindez, *I Proverbi*, s. 606; Fox, *Proverbs 10 – 31*, s. 869-870; Lelièvre – Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31*, s. 333; McKane, *Proverbs*, s. 656; Potocki, *Księga Przysłów*, s. 226; Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31*, s. 489.

76. „Niezachowanie czci dla rodziców równa się bluźnierstwu i ściąga na siebie przekleństwo Boga” (Langkammer, *Księga Syracha*, s. 69). Por. Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23*, s. 76; Schreiner, *Jesus Sirach 1 – 24*, s. 28.

77. Por. Langkammer, *Księga Syracha*, s. 338; Piwowar, *La vergogna*, s. 287-290. Zapff, *Jesus Sirach 25 – 51*, s. 291-292.

78. Por. Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 156.

79. „Ze stanu aktualnego, z ciężącej egzystencjalnie hańby i obrzydliwości dzieci bezbożnika, Syr wczuwa się w beznadziejną przyszłość jego potomstwa. Stan życia bez rozwoju, bez jakichkolwiek szans na zaistnienie, prowokuje potomka do przekleństwa swego rodzica. Zło wywołuje dalsze zło” (Langkammer, *Księga Syracha*, s. 335). Por. Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 474.

80. Por. Marböck, *Jesus Sirach 1 – 23*, s. 75-76.

nika czy poradnika, jak być ojcem. Poruszają jednak wiele aspektów odnoszących się do ojcostwa i relacji rodzic – dzieci. Wydaje się, że mędracy starożytnego Izraela skoncentrowali się na tych aspektach bycia ojcem, które w ich czasach i środowisku życiowym wydawały się być o najwyższym priorytecie rodzinnym i społecznym.

Najważniejszym zadaniem ojca wobec jego potomstwa, któremu księgi mądrościowe Starego Testamentu poświęcają dużo miejsca i uwagi, co wyróżnia je od pozostałych ksiąg biblijnych, jest obowiązek dobrego i właściwego wychowania własnych dzieci. Ma on przekazać im i nauczyć ich wartości odziedziczonych od przodków, które w głównej mierze odnoszą się do Boga i zostały sprecyzowane i wyrażone w przymierzu⁸¹. Właściwe wychowanie potomstwa pozwoli ojcu cieszyć się radością ze swych dzieci, szacunkiem ze strony innych ludzi oraz spokojem w jego starości. Niezrealizowanie tego zadania prowadzi do hańby i wstydu, których powodem jest niewłaściwe zachowanie się i nieprawe postępowanie jego potomstwa. Aby ojciec mógł osiągnąć ten cel, musi być autorytetem dla swych dzieci, co powinno wyrazić się w ich posłuszeństwie wobec niego i okazywaniu mu czci i szacunku. Jest to główne zadanie i najważniejsza rola, jaką ojciec powinien odgrywać wobec nich. Ich celem jest prawe i właściwe uformowanie jego potomstwa, tak aby zdobyło mądrość i żyło zgodnie z Prawem Izraela.

Obok tego najważniejszego zadania i roli ojca wobec własnego potomstwa księgi sapiencjalne Starego Testamentu poruszają również inne aspekty ich wzajemnej relacji, które mają zarówno charakter pozytywny, tzn. wskazują, jaką postawę należy przyjąć wobec swego rodzica, jak i negatywny, tzn. czego należy unikać i wystrzegać się względem niego (np. pogardzania rodzicem, ograbiania go czy też złorzeczenia mu). Powyższe wskazania tych ksiąg biblijnych opierają się ostatecznie na przykazaniu czci wobec rodziców i szanowania ich zawartym w Dekalogu, jak również wynikają z pozycji ojca w rodzinie.

Z pewnością nie są to wszystkie wytyczne i rady odnoszące się do relacji ojciec – dzieci, tzn. nie omawiają każdego aspektu ich wzajemnych stosunków i nie dają odpowiednich wskazań w celu właściwego ich kształtowania, ale z pewnością zwracają uwagę na te, które były w tamtych czasach najbardziej aktualne dla ówczesnej społeczności żydowskiej.

Bibliografia

- Alonso Schökel L. – Vilchez Lindez J., *I Proverbi* (Commenti Biblici), Roma 1988.
Alonso Schökel L. – Sicre Diaz J. L., *Giobbe. Commento teologico e letterario* (Commenti Biblici), Roma 1985.

81. Por. Szwarc, *Dzieci i ich wychowanie*, s. 241, 245.

- Auwers J.-M., *Concordance du Siracide (Grec II et Sacra Parallela)* (Cahiers de la Revue Biblique 58), Paris 2005.
- Cimosa M., *Proverbi. Nuova versione, introduzione e commento* (I libri biblici. Primo Testamento 22), Milano 2007.
- Clines D. J. A., *Job 1 – 20* (Word Biblical Commentary 17), Dallas 1989.
- Clines D. J. A., *Job 21 – 37* (Word Biblical Commentary 18A), Nashville 2006.
- Clines D. J. A., *Job 38 – 42* (Word Biblical Commentary 18B), Nashville – Dallas – Mexico City 2011.
- Even-Shoshan A. (red.), *A New Concordance of the Bible. Thesaurus of the Language of the Bible Hebrew and Aramaic Roots, Words, Proper Names, Phrases and Synonyms*, Jerusalem 1997.
- Fox M. V., *Proverbs 1 – 9* (The Anchor Bible 18A), New York – London – Toronto 2000.
- Fox M. V., *Proverbs 10 – 31* (The Anchor Yale Bible 18B), New Haven – London 2009.
- Gilbert M., *La critique des dieux dans le Livre de la Sagesse (Sg 13 – 15)* (Analecta Biblica 53), Rome 1973.
- Gilbert M., *Mądrość Salomona*, t. I-II, Kraków 2002).
- Habel N. C., *The Book of Job. A Commentary* (Old Testament Library), London 1985.
- Hartley J. E., *The Book of Job* (The New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids 1988.
- Hatch E. – Redpath H.A., *A Concordance to the Septuagint. And the Other Greek Versions of the Old Testament (Including the Apocryphal Books)*, Grand Rapids 21998.
- Kułaczkowski J., *Skutki miłosierdzia okazywane ojcu wobec syna w ujęciu Syr 3,14-15*, „Roczniki Teologii Katolickiej” 7 (2008), s. 98-109.
- Lacher C., *Le Livre de la Sagesse ou La Sagesse de Salomon I-III* (Études Bibliques. Nouvelle Série), Paris 1984.
- Langkammer H., *Księga Syracha* (Pismo Święte Starego Testamentu VIII/5), Poznań 2020.
- Lelièvre A. – Maillot A., *Commentaire des Proverbes. Chapitres 10 – 18. Les Proverbes de Salomon* (Lectio Divina. Commentaires 1), Paris 1993.
- Lelièvre A. – Maillot A., *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19 – 31* (Lectio Divina. Commentaires 4), Paris 1996.
- Lelièvre A. – Maillot A., *Commentaire des Proverbes III. Chapitres 1 – 9* (Lectio Divina. Commentaires 8), Paris 2000.
- Loader J. A., *Proverbs 1 – 9* (Historical Commentary on the Old Testament), Leuven – Paris – Walpole 2014.
- Marböck J., *Jesus Sirach 1 – 23* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg – Basel – Wien 2010.

- McKane W., *Proverbs* (Old Testament Library), London 1970.
- Mielcarek K., *Ojciec na ziemi w dziele Łukasza w: Studia Biblica Lublinensia XXIII*, Lublin 2023.
- Morla V., *Job 29 – 42* (Comentarios a la Nueva Biblia de Jerusalén), Henao 2010.
- Muraoka T., *A Greek – Hebrew/Aramaic Two-Way Index to the Septuagint*, Louvain – Paris – Walpole 2010.
- Murphy R. E., *Proverbs* (Word Biblical Commentary 22), Nashville 1998.
- Perdue L. G., *Proverbs* (Interpretation. A Bible Commentary for Teaching and Preaching), Louisville 2000.
- Piwoń A., *La vergogna come criterio della fama perpetua. Studio esegetico-teologico di Sir 40,1 – 42,14*, Katowice 2006.
- Poniży B., *Księga Mądrości* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament XX), Częstochowa 2012.
- Pope M. H., *Job* (The Anchor Bible), New York – London – Toronto 1973.
- Popielewski W., *Nauczyciel mądrości i wychowawca – mądrościowy wzorzec ojca*, „*Verbum Vitae*” 20 (2011), s. 93-112.
- Potocki S., *Księga Przysłów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu VIII/1), Poznań 2008.
- Pudełko J. J., *Wychowanie według Syracyclesa*, „*Verbum Vitae*” 21 (2012), s. 83-103.
- Quell G., „πατήρ. B. The Father Concept in the Old Testament”, *Theological Dictionary of the New Testament* V (red. G. Kittel – G. Friedrich), Grand Rapids 1995, s. 959-974.
- Ravasi G., *Hiob*, t. I-II, Kraków 2005).
- Ringgren H., „אֲבִי”, *Theological Dictionary of the Old Testament* (red. G.J. Botterewck – H. Ringgren), Grand Rapids 1997, s. 1-19.
- Ryken L. – Wilhoit J. C. – Longman III T. (red.), *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Warszawa 2003.
- Scarpat G., *Libro della Sapienza*, t. I-III (Biblica. Testi e Studi 3), Brescia 1996.
- Schreiner J., *Jesus Sirach 1 – 24* (Die Neue Echter Bibel Altes Testament), Stuttgart 2002.
- Sisti A., *Il Libro della Sapienza. Introduzione – Versione – Commento*, Assisi 1992.
- Skehan P. W. – Di Lella A. A., *The Wisdom of Ben Sira* (The Anchor Bible 39), New York – London – Toronto 1987.
- Szymik S., *Wychowanie dzieci w tradycji biblijnej*, „*Teologia i Moralność*” 2 (2019), s. 59-72.
- Szwarc U., *Dzieci i ich wychowanie w Starym Testamencie*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 227-247.
- Tronina A., *Księga Hioba. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament), Częstochowa 2013.

- de Vaux R., *Instytucje Starego Testamentu*, Poznań 2004.
- Vilchez Líndez J., *Sapienza* (Commenti Biblici), Roma 1990.
- Waltke B. K., *The Book of Proverbs. Chapters 1 – 15* (The New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids – Cambridge 2004.
- Waltke B. K., *The Book of Proverbs. Chapters 15 – 31* (The New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids – Cambridge 2005.
- Weiser A., *Giobbe* (Antico Testamento 13), Brescia 1975.
- Winston D., *The Wisdom of Solomon. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible 43), New York 1979.
- Wright C. J. H., „אָסֶף”, *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, t. I, red. W. A. Van Gemeren, Carlisle 1997, s. 219-223.
- Zapff B. M., *Jesus Sirach 25 – 51* (Die Neue Echter Bibel Altes Testament), Stuttgart 2010.

Streszczenie

Pierwsza część artykułu zawiera szczegółową analizę występowania hebrajskiego rzeczownika אָסֶף i greckiego πατήρ w biblijnych księgach tradycji sapiencjalnej (Hi, Koh, Prz, Syr i Mdr), co pozwoliło wyodrębnić teksty mówiące o ojcu ziemskim (biologicznym). Druga część to analiza tych tekstów pod kątem roli ojca wobec potomstwa i jego zadań wobec dzieci. Wynika z niej, że głównym zadaniem ojca jest wychowanie dzieci i przekazanie im wartości religijnych i moralnych, według których powinny żyć i postępować, aby osiągnąć najważniejszy cel swojego życia, jakim jest mądrość rozumiana nie jako posiadanie wiedzy intelektualnej, ale jako właściwy sposób postępowania - zgodny z przymierzem i wiarą w Boga. Co więcej, księgi mądrościowe Starego Testamentu ukazują wybrane aspekty relacji ojca do dzieci, zwłaszcza do syna, oraz potomstwa do rodzica. Może ona być zarówno pozytywna (szacunek i cześć), jak i negatywna (np. złośliwość czy zniewaga). Te pierwsze są chwalone, podczas gdy te drugie są potępiane i ganione przez mędrców. Niniejszy artykuł nie jest wyczerpującym omówieniem relacji między ojcem a jego potomstwem, ale przedstawia najważniejsze aspekty tego związku z perspektywy mądrości starożytnego Izraela.

Słowa kluczowe: Stary Testament, literatura mądrościowa, ojciec, zadania ojca, rola ojca, relacja ojciec-potomstwo.

THE ROLE AND TASKS OF A FATHER TOWARDS HIS OFFSPRING AND HIS RELATIONSHIP WITH THEM IN LIGHT OF THE OLD TESTAMENT SAPIENTIAL LITERATURE

Summary

The first part of the article contains a detailed analysis of the occurrence of the Hebrew noun אב and the Greek πατήρ in the biblical books of the sapiential tradition (Job, Ecc, Prov, Sir, and Wisd), which made it possible to distinguish texts that speak of an earthly and biological father. The second part is an analysis of these texts in terms of the role a father plays towards his offspring and his tasks towards his children. It shows that the father's main task is to raise his children and pass on the religious and moral values according to which they should live and act so as to achieve the most important goal of their lives, which is wisdom understood not as the possession of intellectual knowledge, but as the right way to act – in accordance with the covenant and faith in God. Moreover, the sapiential books of the Old Testament show selected aspects of the relationship of a father to his children, especially to his son, and of the offspring to their parent. It can be both positive (respect and honor) and negative (such as malice or insult). The former is praised, while the latter is condemned and rebuked by the sages. This article is not a comprehensive discussion of the relationship between a father and his offspring, but it does present the most important aspects of this relationship from the perspective of the wisdom of ancient Israel.

Keywords: Old Testament, sapiential literature, father, father's role, father's tasks, father-offspring relationship.